

VEDLEGG 1

Prioriterte tema til Fredningsstrategien - bakgrunnsnotat

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning og er faglig rådgiver for Klima- og miljødepartementet i utviklingen av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren har også ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført og har i denne sammenheng et overordnet faglig ansvar for fylkeskommunenes og Sametingets arbeid med kulturminner, kulturmiljøer og landskap.

Innholdsfortegnelse

1. PRIORITERTE TEMA MOT 2020	s. 3
1.1 Ti hovedtema med undertema	s. 4
1.2 Beskrivelse av foreslåtte tema	s. 5
1.2.1 Forsvars- og krigshistorie	s. 5
1.2.2 Nasjonale minoriteter	s. 6
1.2.3 Kulturminner i utmark	s. 9
1.2.4 Handel	s. 10
1.2.5 Fellesskap og demokrati	s. 12
1.2.6 Rekreasjon, fritid og folkehelse	s. 13
1.2.7 Ferdsel	s. 14
1.2.8 Industri	s. 15
1.2.9 Bosetting etter industrialiseringen	s. 17
1.2.10 Etter-reformatoriske, arkeologiske kulturminner	s. 19

Forsidebilder:

Øverst venstre: Tørrfisk i Nordland, Marit Bendz © Riksantikvaren

Øverst høyre: Detalj på Birkelunden i Oslo, © Riksantikvaren

Nederst høyre: Kumpulagården i Vadsø, Finnmark, © Riksantikvaren

Nederst venstre: Kulturlandskap i Gausdal, Arve Kjersheim © Riksantikvaren

1. PRIORITERTE TEMA MOT 2020

Stortinget har definert målet om at et representativt utvalg kulturminner skal være fredet innen 2020. Utvelgelsen skal gjøres med utgangspunkt i indikatorene; geografisk, sosial, etnisk, nærings- og tidsmessig bredde. Fredningsstrategien gir rammer og føringer for det arbeidet som skal gjøres frem mot 2020. Parallelt med utarbeidelse av strategien har Riksantikvaren og regionalforvaltningen kartlagt allerede fredete bygninger og anlegg opp mot indikatorene. Som en oppfølging av kartleggingsarbeidet er det gjort en analyse av hvilke kulturminnegrupper som mangler/er underrepresentert.

Kriterier

I vurderingen av temaene er det tatt hensyn til flere kriterier. Ett av de viktigste er at temaet mangler eller er dårlig representert på fredningslisten jf. resultatmålet. Andre kriterier er om objekter innen temaet er sårbare eller om endringstakten er høy. I tillegg vektlegges dokumenter som St. Meld 35 *Framtid med fotfeste*, Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter, ratifisert i 1999, Vallettakonvensjonen (Konvensjonen om vern av den arkeologiske kulturarv), ratifiserte i 1995, samt innspill fra regionalforvaltningen.

Merknader om noen tema/fagfelt

Noen tema kan være utfordrende å plassere inn under ett tema eller undertema. Flere tema, kulturminnegrupper eller fagfelt vil måtte tas hensyn til, vektlegges eller synliggjøres i ett eller flere tema/undertema. Dette gjelder særlig grøntanlegg og etterreformatoriske arkeologiske kulturminner. I tema der det er relevant bør en også vurdere om nasjonale minoriteters kulturminner/kultur blir berørt. Når det gjelder samiske kulturminner pågår det i perioden 2011-2017 et prosjekt som registrerer automatisk fredete samiske bygninger. Om samiske bygninger yngre en 100 år skal gis prioritet i det videre arbeidet vil måtte vurderes når registreringsprosjektet er avsluttet. Andre typer samiske kulturminner bør vurderes uavhengig av dette i tema der det er relevant. I flere tema vil en også berøre kulturminner som kan knyttes til nyere innvandrere. Der dette er særlig relevant er dette trukket frem som eksempel, men omtale av disse temaene, kulturminnegruppene eller fagfeltene er ikke omtalt uttømmende.

Hva skal gjøres mot 2020

Temaene omfatter områder eller kulturminnegrupper som mangler eller er underrepresentert på fredningslisten, og som er vurdert til å være særlig sårbare. Dette er ikke en *skal*-liste, men en *kan*-liste. Det er ikke et mål at det skal gjøres et arbeid innen alle hovedtema og undertema frem mot 2020, men dersom kulturminneforvaltningen skal starte nye fredningssaker eller fredningsprosjekt skal det i all hovedsak gjelde bygninger og anlegg som faller inn under temaene. Temaene skal således være en ramme for hvilke fredningssaker som kan startes opp. Innen de fleste temaene vil det være aktuelt å arbeide med enkeltsaker i ordinært fredningsarbeid, mens noen av temaene kan være aktuelle for verneplan som metode. Noen tema vil også være utfordrende med hensyn til hva som finnes av aktuelle objekter, og vil være vanskelig å bevare etter kulturminneloven. Dette er momenter som må være en del av vurderingen i å gjøre opp status i 2020.

1.1 Ti hovedtema med undertema

Arbeidsgruppa har sammenfattet alle innspill fra regionalforvaltningen i 2012 og 2013 med resultat fra kartleggingen og behovsanalysen. Under presenteres 10 hovedtema som mangler eller er dårlig representert på fredningslisten. Hovedtemaene presenteres i den rekkefølge som de anbefales prioritert. Til hvert hovedtema følger to eller flere undertema (uten prioritet).

1: Forsvars- og krigshistorie

- Forsvarslinjen mot Sverige (ca. 1640-1905)
- 2. verdenskrig; okkupasjonsmakt og motstandskamp (1940-1945)
- Kald krig (ca. 1945-1990)

2: Nasjonale minoriteter

- Nasjonale minoriteter (Kvener, Jøder, Skogfinner, Rom og Romani)

3: Kulturminner i utmark

- Fangsthytter/jaktbuer
- Skogbruk
- Setring
- Innlandsfiske

4: Handel

- Salgsnæringen (handelsrelaterte utsalg, 1900-tallet)
- Kystfiske og foredling
- Sjøfart

5: Fellesskap og demokrati

- Grunnskole
- Bedehus/forsamlingshus
- Rådhus/kommunalt administrative bygg
- Historiske steder/utvikling av demokratiet

6: Rekreasjon, fritid og folkehelse

- Hotell/ overnatting/restaurant
- Hytter
- Idrett
- Grøntanlegg

7: Ferdsel

- Eldre ferdselsruter
- Viktige ferdselspunkter langs kystleden

8: Industri

- Småindustri/ håndverksbedrifter/verksteder
- Mellomstor industri

9: Bosetting etter industrialiseringen

- Bygårdsutbygging i de store byene (ca. 1870-1920)
- Boformer i by og tettsted (1900-1945)
- Banebrytende etterkrigsarkitektur
- Arbeiderklassens boformer

10: Etter-reformatoriske, arkeologiske kulturminner

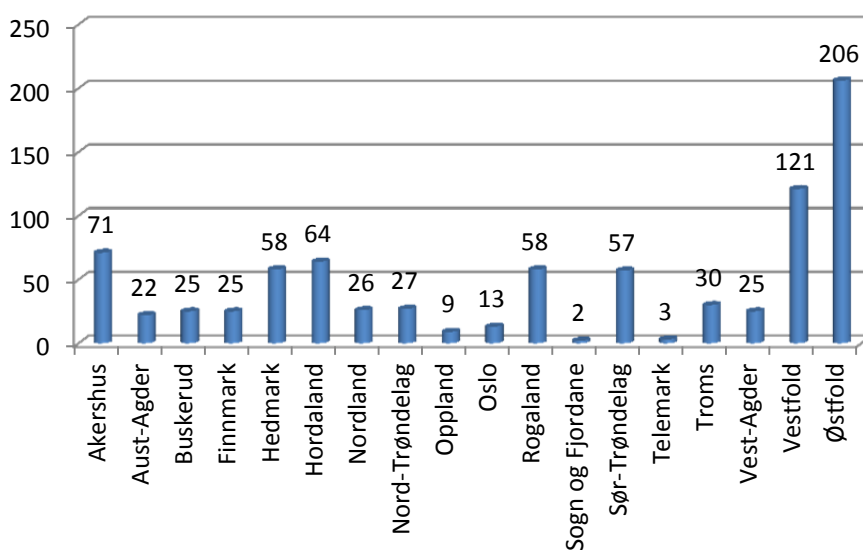
- Kulturlag i by og tettsteder
- Gårdshauger
- Viktige etterreformatoriske kirkegårder og graver/gravminner

1.2 Beskrivelse av foreslåtte tema

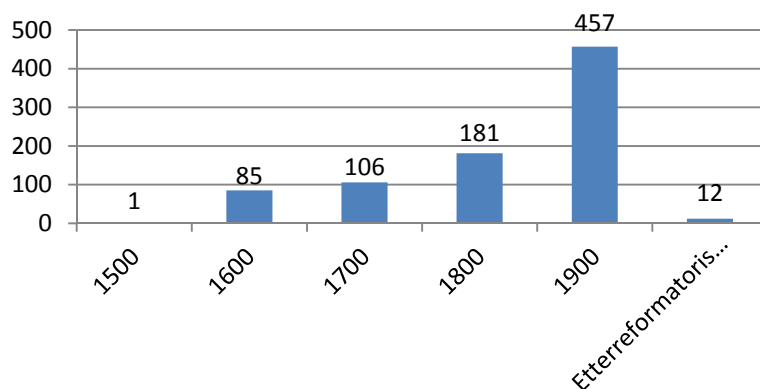
Under vil hvert hovedtema og undertema beskrives nærmere. Temaene er vurdert i en risikovurdering til å være truet og at det kan være få objekter igjen. Temaene er også vurdert med hensyn til etterreformatorisk arkeologi. Her skiller det mellom to innfallsvinkler; om et arkeologisk kulturminne vil kunne være stjerneobjektet i en fredning og om bruken av arkeologisk perspektiv og inkluderingen av «arkeologiske» kulturminner vil kunne gi en bedre representativitet på fredningslisten. Det er også gjort en vurdering om hvorvidt grøntanlegg vil være et aktuelt moment i temaet. Der det er mulig og relevant presiseres hvilke fylker/regioner tema er særlig aktuelt for, hvilken tidsepoke som avgrenser temaet og hvordan temaet vil gi bedre representativitet på sosial tilhørighet.

1.2.1 FORSVARS- OG KRIGSHISTORIE

Av de prioriterte temaene er forsvar temaet som per i dag er best antallsvis representert, med 842 enkeltminner. I disse tallene ligger flere festningsverk, leire, lager og annet. Østfold har flest fredninger (206 enkeltminner), Sogn og Fjordane og Telemark har færrest fredninger (2 og 3 enkeltminner). Ingen kulturminner er registrert med tilknytning til *Forsvar* i Møre og Romsdal. Fordelt på århundre er 1900-tallet representert med flest fredninger (457 enkeltminner). Det høye tallet enkeltminner kan imidlertid være noe misvisende. Mange av anleggene er store og har et høyt antall registrerte objekter/enkeltminner. Som eksempel omfatter Fredriksten festning i Østfold alene 147 enkeltminner.

Over vises antall enkeltminner fordelt på fylke. Under vises antall enkeltminner fordelt på århundre.

Flere tyske militæranlegg og anlegg fra den kalde krigen, er eller vil bli sikret gjennom Forsvarets verneplaner. Deler av forsvarshistorien er også dekket gjennom enkeltfredninger. Temaet favner imidlertid vidt, og der er derfor behov for å se nærmere på noen undertema. Militære slagsteder eller steder der det har foregått kamphandlinger er et moment som vil måtte vurderes i alle undertemaene. Arkeologisk perspektiv bør være inkludert i arbeidet med alle deltemaer. Arkeologiske kulturminner kan også være stjerneobjektet i enkelte fredninger innen dette temaet. Grøntanlegg kan være særlig aktuelt i krigskirkegårder, samt at man bør være oppmerksom på spor eller rester etter små nytte- og prydhager i eksempelvis fangeleirer.

Begrunnelse

Dette hovedtemaet er prioritert høyest på bakgrunn av flere momenter. Meld. St. 35. *Framtid med fotfeste* omtaler eksplisitt temaene militære slagsteder og andre verdenskrig. Riksantikvaren vurderer mange kulturminner i dette temaet til å være sårbare eller truet. Som eksempel har forsvaret et krav om å sikre sine objekter/anlegg ved avhending/kassasjon, det vil si destruere eller fylle igjen objektene/anleggene. Temaet «forsvar» er også et tema som regionalforvaltningen har vektlagt i sine innspill. I tillegg til dette har Riksantikvaren særlig fokus på temaet andre verdenskrig. Dette arbeidet går ut på å anbefale hvordan kulturminneforvaltningen lokalt, regionalt og nasjonalt skal arbeide med kulturminnene fra andre verdenskrig, samt en plan for å koordinere dette arbeidet. Foreslått arbeidsperiode for satsingsområdet er 2014-2016. I arbeidsplanens vern- og forvaltningstiltak, prosesser for formelt vern etter kml og pbl, foreslås en eventuell verneplan. Dette satsingsområdet og Riksantikvarens fredningsstrategi må sees i sammenheng.

Undertema 1: Forsvarslinjen mot Sverige (småskala trefninger)

Et etablert forsvar langs grensen mot Sverige har vært hovedfokuset gjennom flere hundreår da Norge var i union under Danmark. I tillegg var grensefestningene viktige i nasjonsformingen/ utviklingen i perioden fra 1814-1905. Kjerneområder har vært å dominere sjøveien gjennom Skagerak, landområdene langs grensen i Østfold, Hedmark, Sør-Trøndelag og i Finnmark. Temaet kan omfatte mindre forsvarsanlegg, skanser, ytterverk tilknyttet forsvarsverkene, militærhistoriske landskap og historiske steder. Aktuell tidsperiode er fra ca. 1640-tallet frem til 1905. Dette er ett av undertemaene som har størst arkeologisk potensial. Temaet er særlig aktuelt i Hedmark, Akershus, Østfold, Sør-Trøndelag, Vestfold, Nord-Trøndelag og Agderfylkene.

Undertema 2: Andre verdenskrig; okkupasjonsmakt og motstandskamp (1940-1945)

Meld. St.35 har særlig trukket frem tema andre verdenskrig om tema. Kulturminnene fra andre verdenskrig er særlig utsatte fordi de er så nære i tid og fordi de kan vekke vonde minner og følelser. Samtidig er vi inne i en kritisk fase på grunn av tidsvitnenes høye alder. En side av krigen det ikke har vært særlig fokus på tidligere er hverdagslivet under okkupasjonen. Det er imidlertid viktig å sikre minner etter overgrep og krig. Det kan være aktuelt å verne kulturminner eksempelvis knyttet til krigshandlinger, overgrepene mot de utenlandske krigsfangene i Norge til motstandskampen og til de store endringene som samfunnet gjennomgikk i krigsårene. Som vist i innledningen til hovedtemaet er det fredet noe knyttet til okkupasjonsmakten. Underrepresenterte objekter kan være utbygging av vei/jernbane, fangleire, Atlanterhavsvollen, krigskirkegårder med mer. Det er svært lite fredet i tilknytning til motstandskampen. Dette kan ha være fordi det er steder som var hemmelig, skjult og i liten målestokk. Aktuelle objekter kan være fluktveier, slippsteder, hytter/skjulesteder med mer. Arkeologisk teori og metoder er også brukt på mange yngre kulturminner innen dette temaet (både

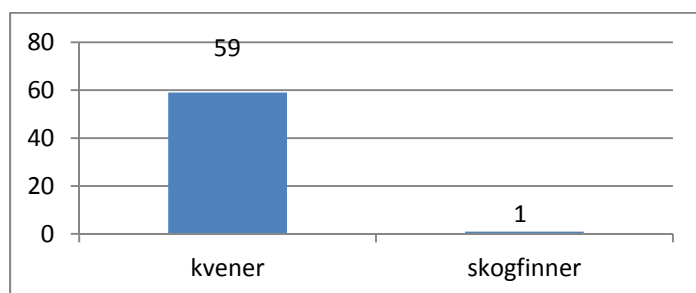
første og andre verdenskrig). Mye er dokumentert av tyskerne selv under andre verdenskrig, men mot slutten av krigen brøt mye sammen og her er arkeologisk perspektiv spesielt viktig for å kunne dokumentere hva som faktisk hendte. I Finnmark og Nord-Troms er brenningen av nesten all bebyggelse høsten 1944 et særrområde, som også fikk stor betydning for tapet av samisk førkrigskultur, i særdeleshet langs kysten. Tema er særlig aktuelt i Finnmark, Troms, Akershus, Hordaland, Nordland, Oppland, Nord-Trøndelag Sør-Trøndelag og Vestfold.

Undertema 3: Kald krig (ca. 1945-1990)

Perioden ca. 1945-1990 kalles ofte «den kalde krigen». Geografisk gjelder dette hele Norge, men særlig ble Nord-Norge berørt da landsdelen ble NATOs frontlinje mot Sovjetunionen. Flyplasser, etterretningsstasjoner og kystfort ble bygget. Aktuelle objekter kan være viktige objekter knyttet til denne perioden som ikke lenger er i forsvarrets eie, som NATOs nordkommando på Kolsås i Akershus, «Anlegg 96» i Nordland, kystmeldestasjoner og spor etter overvåkings- og navigasjonssystem. «Lorang C» i Møre og Romsdal. Tema er særlig aktuelt i Finnmark, Troms, Akershus, Nordland, Møre og Romsdal, Telemark, Oslo.

1.2.2 NASJONALE MINORITETER

I Norge er det fem nasjonale minoriteter; Kvener/norsk-finner, Jøder, Skogfinner, Rom (sigøynere) og Romani (tatere). Kartleggingen viser at det er fredet 60 enkeltminner knyttet til disse gruppene. Diagrammet under viser at det er ett kulturminne knyttet til skogfinsk kultur; Nedre Øieren i Hedmark. 59 enkeltminner er knyttet til Kvensk/norsk-finsk kultur. Dette utgjør fem anlegg i Finnmark (Tuomainengården, Kumpulagården, Bietilæ, det gamle bedehuset i Vadsø og Holmengrå laksefiskevær i Sør-Varanger) og ett anlegg i Troms (Niemenaikku). Gruppene som er helt fraværende på fredningslisten er Jøder, Rom og Romani.

Bo- og virkeområdene for de nasjonale minoritetene er geografisk avgrenset og i stor grad kartlagt/kjent. Noen av disse gruppene har satt få spor etter seg, og for alle gruppene er det behov for innhenting av kunnskap og kartlegging før en kan velge ut konkrete objekter. Arkeologisk perspektiv vil være aktuelt å bruke på enkelte objekter/områder innen alle undertemaene. Det er lite sannsynlig at arkeologiske kulturminner vil være stjerneobjekt i fredninger innen dette tema (men senkede Romanibåter kan være aktuelt og likeledes tjæremiler som gjerne forbindes med den kvenske/norsk-finske kulturen i Troms og Finnmark). Grøntanlegg som tema vil være særlig aktuelt for kvener, skogfinner og jøder, i tilknytning til boliger/boområder. Møteplasser tilknyttet Rom og romani kan ha liten/mindre grad av tilrettelegging (når det er tilrettelagt er det grøntanlegg). En av de nasjonale minoritetsgruppene, Kvener/Norsk-finner, har i årsskiftet 2013/2014 etterlyst fokus på blant annet fredning av kulturminner knyttet til sin minoritet. Kvenene/Norsk-finnene er i stor grad

positiv til et løft gjennom fredningsstrategiarbeidet og ønsker å bidra til arbeidet gjennom blant annet kunnskap og kartlegging.

Begrunnelse

Dette temaet forslås prioritert til nr. to fordi kartleggingen viser at blant de foreslåtte temaene er nasjonale minoriteter dårligst representert på fredningslisten. Etnisitet er en av de fem indikatorene i bestillingen, i dette inngår de fem nasjonale minoritetene. Meld. St. 35 viser også til at det er få kulturminner knyttet til nasjonale minoriteter. Som ett av fem punkter for tiltak trekker meldingen frem behovet for å utarbeide en tematisk verneplan for blant annet nasjonale minoriteter. Et arbeid for å bedre den etniske bredden på fredningslisten vil også svare på Norges forpliktelser gjennom Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter, ratifisert i 1999. Riksantikvaren har gjort et viktig arbeid gjennom forprosjektet om satsing på nasjonale minoriteter/nyere innvandrere i perioden 2003-2006. Forprosjektet ble avsluttet med en rapport som fremhever behovet for å styrke vern av minoritetenes kulturminner, samt peker på noen oppfølgingstiltak som kan bidra til en økt satsning. Et av punktene om videre arbeid påpeker at minoritetenes kulturminner bør blir bedre representert blant landets fredete kulturminner. Videre at det bør utarbeides verneplaner i samarbeid med representanter for minoritetene.

Undertema 1: Kvener/norsk-finner

De eldste skriftlige kildene som omtaler kvener i Norge er skattemanntallet i Nord-Norge fra 1500-tallet. Større grupper av kvener/norsk-finner kom fra Finland i første halvdel av 1700-tallet. Tiden fra ca. 1830 er omtalt som den andre fasen av finsk innvandring til Nord-Norge. Aktuelle objekter kan være bygninger/anlegg, gravplasser/gravminner, nedlagte bosteder/gårder, spor etter forskjellige typer næring/aktiviteter som tjæremiler, samt kulturlandskap. Geografisk har denne minoriteten tradisjonelt bosatt seg i Nord-Troms og Finnmark.

Undertema 2: Jøder

I 1851 ble forbudet for Jøder å oppholde seg i Norge opphevet. Fra 1853 har kjerneområdene for bosetting og virke vært Oslo og etter hvert Trondheim. Aktuelle objekter kan være boliger, handelsgårder og evt. hus for religionsutøvelse og spor etter forfølgelsen under andre verdenskrig.

Undertema 3: Skogfinner

Hovedtyngden av innvandringen fra Finland via Sverige til Sør-Norge foregikk i løpet av perioden fra ca. 1620 til 1680. Geografisk omfatter dette området langs svenskegrensen fra Eidskog i sør til Trysil i nord og tilsvarende på svensk side som kalles Finnskogen. Aktuelle objekter kan være boliger/anlegg eller spor etter disse og kulturlandskap. Mange av kulturminnene finnes i dag i utmark og fremstår i dag primært som arkeologiske kulturminner så som gamle forlatte gårder (tufter) og spor etter dyrking så som rydningsrøyser. Skogfinsk bosetting finnes også utenfor Finnskogen i ca. 40 kommuner på Østlandet deriblant i Nordmarka og i Finnemarka ved Drammen, samt i Telemark.

Undertema 4: Rom

Den første dokumentasjonen om rom/sigøynere i Norden er fra 1505. I kildematerialet fra 1600- og 1700-tallet er det problematisk å skille romanifolket/tatere fra rom/sigøynere. Det viktigste kildematerialet som omtaler dem, er lover og regler som tar sikte på å kontrollere og regulere omreisende grupper. Som omreisende har gruppen satt få spor etter seg. Det er trolig få

faste kulturminner i Norge som kan knyttes til Rom. Det har ikke vært en del av deres tradisjon å bygge med sikte på fast bosetting, men i likhet med romani/tatere har de hatt faste møteplasser. Bruken av arkeologiske kulturminner som kilde til romfolkets historie og innvirkning på den materielle kulturen i Norge har vært et helt fraværende til nå.

Undertema 5: Romani

Første gang vi påviselig hører om tatere i Skandinavia var i 1505. Ut over 1500 tallet ble romani/tatere kjent som omreisende håndverkere og handelsfolk med sterke tradisjoner. Som omreisende har gruppen satt få spor etter seg, og siden det dreier seg om få bygninger eller fartøyer, er ulike møteplasser for handelsvirksomhet, sosialt samvær og overnatting viktige kulturminner. Bruken av arkeologiske kulturminner som kilde til romanifolkets historie og innvirkning på den materielle kulturen i Norge har vært et helt fraværende til nå. Geografisk vil det omfatte områder på Østlandet, Sørlandet og Sør-Vestlandet, samt Nord-Trøndelag.

1.2.3 KULTURMINNER I UTMARK

Undertemaene her er næringer som har vært viktig og som er særlig underrepresentert på fredningslisten. Innenfor kategorien «Jakt, fangst» er det fredet kun to enkeltminner. Dette er Slåttelidhaugen i Buskerud og Brennebu i Telemark. Skogbruk har til nå ikke vært en egen kategori og det lille som er fredet i denne kategorien ligger i andre kategorier som «landbruk». Skogbruk har vært en av de sentrale næringer i Norge og i forhold til betydningen næringen har hatt, er temaet svakt representert på fredningslisten. Innlandsfiske har vært viktig, men det er ikke fredet noe knyttet til fiske i verken Oppland eller Hedmark. Setring har vært en viktig del av landbruksnæringen over hele landet. Dette undertemaet er representert med i underkant 25 fredete enkeltminner. Dette omfatter setergrenda Vålåskaret i Sør-Trøndelag, Solbråsetra i Oppland og Blodstrupmoen gård og seter i Hedmark. Her grøntanlegg som tema være særlig aktuelt innenfor setring; hageflekker og nyttehager. Det er et stort potensial for arkeologiske kulturminner og det kreves en del kartlegging før objekter/områder kan utvelges til fredning. Her kan arkeologiske kulturminner være stjerneobjekt i fredninger eller være sentrale for tilskrivningen av verdier til fredningsobjektet/området.

Begrunnelse

Hovedtemaet *Kulturminner i utmark* er foreslått med prioritet nr. 3 fordi dette er objekter knyttet til noen av de viktigste binæringene innenfor landbruket i Norge og som er særlig underrepresentert på fredningslisten. Temaene omfatter kulturminner som det er få igjen av og mange objekter har gått ut av, eller er på vei til å gå ut av bruk. Forfall er derfor en særlig trussel. Videre omfatter det næringer som preges av store omlegginger – landbruket og skogsbruket. For mange av disse objektene kan ny bruk være en trussel, eksempelvis ombygging av fangsthytter, jaktbuer og støls/seteranlegg til hytter/fritidsbebyggelse.

Undertema 1: Fangsthytter /jaktbuer

Dette er særlig fjell- og skogsbaserte kulturminner tilknyttet ressursutnyttelse basert på jakt og fangst. Tror det er svært få objekter og de enkle anleggene/byggverk som er igjen forsvinner eller endres. En særegen gruppe er fjellstuene i Finnmark som ikke regnes som samiske og derfor ikke faller inn under 100-års regelen, men som lenge var viktige knutepunkter i ferdselen i dette fylket. I dag brukes mange som overnattingssteder i forbindelse med for eksempel jakt. Mange fylker har omtalt dette temaet som viktig i sin region.

Undertema 2: Skogbruk

Skogsbruk har vært en av de sentrale næringer i Norge. De fysiske kulturminnene er sårbare strukturer. Meld. St. 35 omtaler "arbeiderkulturens kulturminner" og "skogsnæringen". Undertemaet kan gjelde skogskoier, sagbruk og fløtningsanlegg som tømmerenner, lenser, kullmiler/groper, tjæremiler med mer. Mange fylker har omtalt dette temaet som viktig i sin region.

Undertema 3: Setring

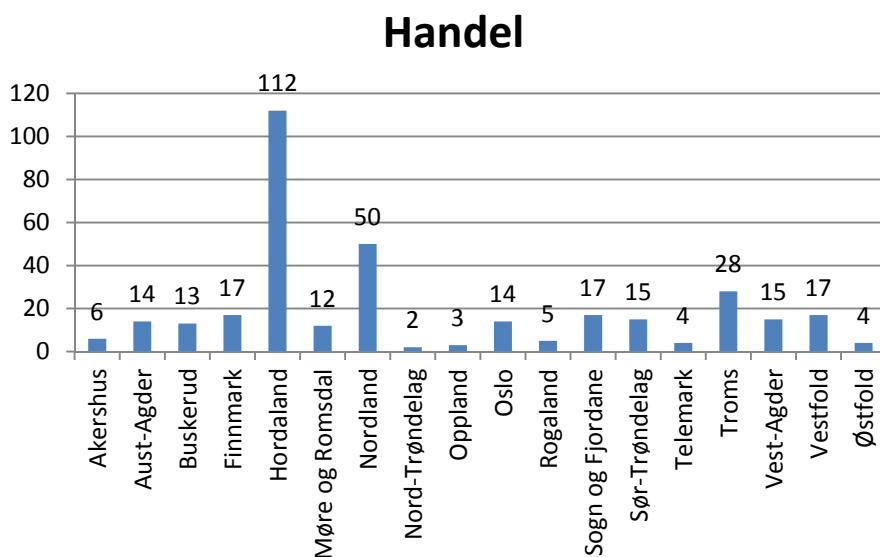
Seterkulturen har ulik form etter landskap/klima, og kan være større stølsdrift med produksjon eller innhøstingssetre/beitesetre. Man har spor etter seterdrift helt tilbake til vikningetid. Dagens seterstruktur kan også avvike fra tidligere struktur på grunn av gårdsdelinger på 1600-1800-tallet og de eldre setervoller kan være forlatt og fremstår i dag som arkeologiske kulturminner. Aktuelle objekter kan være ulike former for støls-/seteranlegg. Mange fylker har omtalt dette temaet som viktig i sin region. Seterdrift har vært særlig viktig i dalstrøkene og indre deler av Vestlandet. Kjerneområdet for den nyere tradisjonelle seterdriften finnes i dag i Oppland.

Undertema 4: Innlandsfiske

Temaet skiller seg fra det store kystfisket. Fiske som næring har også hatt betydning for innlandet. Innlandsfiske omfatter ulike former for høsting av fisk. Eksempel kan være laksefiske i de store elvene i store deler av landet, fiske i vann og spesielt kjente områder for foredling av fisk i Oppland, Hedmark og Buskerud. Også i mange samiske områder, for eksempel i indre Finnmark og sørsamiske områder, har innlandsfiske vært og er en viktig næring. Tema er særlig aktuelt i Hedmark, Oppland, Buskerud, Møre og Romsdal, Nord-Trøndelag.

1.2.4 HANDEL

Handel er særlig knyttet opp mot de store næringene som har vært viktig i hele landet (som industri/landbruk og fiske) Dette har artet seg ulikt i ulike regioner til ulike tider. Handel er et stort tema som både dekker salgsnæring over disk, servicenæringen og kontor. Det er fredet 348 enkeltminner direkte tilknyttet handel. Hordaland er det fylket med flest fredete enkeltminner knyttet til næringen. Fylket har over 100 registrerte enkeltminner (Bryggen) mens de fleste andre fylkene er representert med rundt av ti enkeltminner. Innenfor hovedgruppen er 1700- og 1800-tallet sterkest representert mens 1900-tallet er svakt representert.

Arkeologisk metode vil være viktig for kartlegging av kulturminner som viser sporene etter transport både på sjø og land (en maritim tilnærming til kulturminnene, perspektivet fra sjøen er ofte et annet enn fra land og hulveier, slep, fergesteder er viktig spor etter landtransport). Kulturlag vil ofte være en viktig kilde til handel på lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt nivå gjennom sitt innhold av gjenstander. Her kan arkeologiske kulturminner også være stjerneobjekt i enkelte fredninger eller være sentrale for tilskrivningen av verdier til fredningsobjektet/området. Det er nok behov for kartlegging av arkeologisk kulturminner innen deltemaer her. Det kan finnes grøntanlegg i tilknytning til anleggene i alle undertemaene, særlig aktuell er salgsnæringen.

Begrunnelse

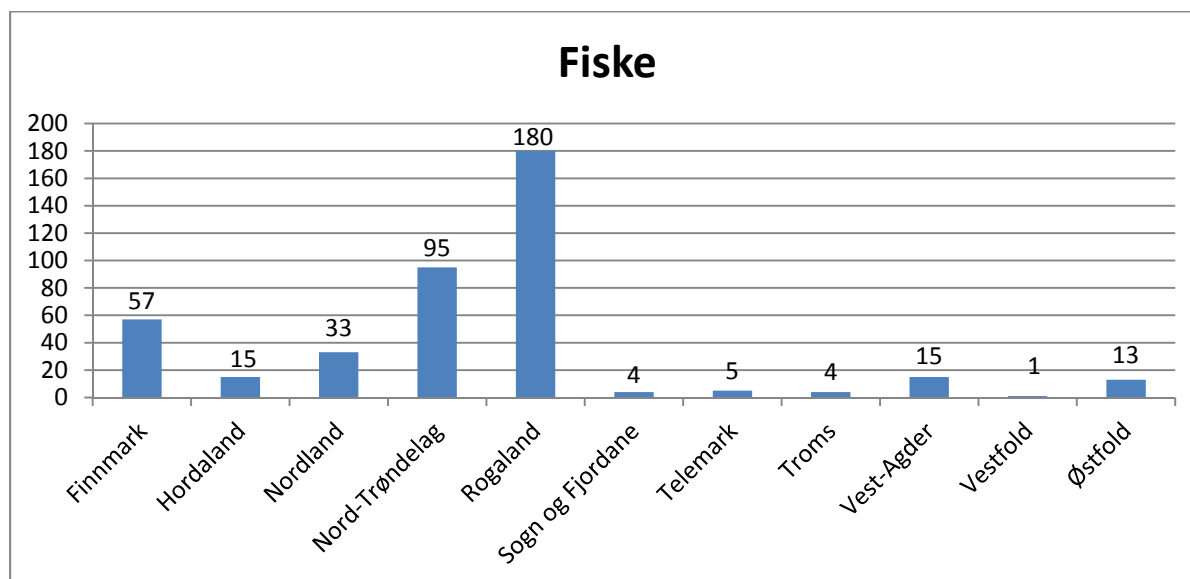
Dette temaet forslås prioritert til nr. fire fordi det er store mangler innen de ulike undertemaene. Til tross for hvor viktig handel har vært er ikke gruppen godt nok representert. Det er behov for å synliggjøre de ulike handelsfunksjonene og også få en bedret representativitet i en tidsmessig fordeling. Hele handelsmønsteret er i kraftig endring og det er press på interiører. Videre representerer undertemaene enten store næringer eller overordnede trekk i samfunnet som er viktig å løfte frem.

Undertema 1: Salgsnæringen (handelsrelaterte utsalg, 1900-tallet)

Det er få fredninger knyttet til salgsnæringen/handelsrelaterte utsalg. Undertemaet kan omfatte landhandel, butikklokaler, kjøpesenter med mer. Interiørene endres hurtig og det er stort press på små butikker. Dette undertemaet vil også kunne berøre nyere innvandreres kultur, gjennom handelsbasert næring. Mange fylker har omtalt dette temaet som viktig i sin region.

Undertema 2: Kystfiske og foredling

Fiske har vært en av de tre viktigste næringene i Norge sammen med landbruk og industri. En stor del av næringen langs kysten omfatter de store torske- og sildefiskeriene og foredlingen til tørrfisk/klippfisk.

Diagrammet over viser at det er få fredninger knyttet til denne næringen og at mange fylker har få fredninger og at noen ikke er representert. I tallene under ligger alle i Rogaland i kulturmiljøet

Sogndalstrand. I Nord-Trøndelag er alle, unntatt 10 enkeltminner på fiskeværet Nordøyen fiskebruk, innen kulturmiljøet Sør-Gjæslingan. Av de 33 i Nordland utgjør 29 enkeltminner Skjærvær fiskevær og av de 57 i Finnmark omfatter 39 enkeltminner Holmengrå laksefiskevær. Der fiske ser ut til å være representert med mange fredninger utgjør dette i realiteten få anlegg. I forhold til hvor viktig fiske har vært er dette undertemaet dårlig representert. Tema er særlig aktuelt i Møre og Romsdal, Nordland, Troms, Finnmark.

Undertema 3: Sjøfart

Dette er et tema som har vært skjult/ligget inn under andre tema. Sjøfart som tema er også viktig i relasjon til handel og ferdsel/samferdsel. Basert på innspill fra fylkene er dette vurdert til å bli et eget undertema. Temaet kan underdeles med tanke på regionale utviklingstrekk; seilskutetida basert på fiske- og trelasthandel i Agderfylkene, Handel med trelast og istransporten fra Oslo/Akershus, handelsbasert ferdsel langs kysten på Vestlandet, i Midt-Norge og Nord-Norge der denne ferdselen/næringen har ført til utviklingen av handelsstedene særlig i de nordligste fylkene. Her vil arkeologisk perspektiv ikke minst marinarkeologisk perspektiv være viktig. Her kan være flere arkeologiske kulturminner som vil kunne være stjerneobjekter i en fredning (også kulturminner under vann). Mange fylker har omtalt dette temaet som viktig i sin region.

1.2.5 FELLESSKAP OG DEMOKRATI

Dette er type kulturminner som har hatt stor betydning for samfunnsbygging, for felleskapet og utvikling av demokratiet. Meld. St. 35 viser til at når det gjelder den sosiale bredden, er det særlig felleskapets kulturminner og kulturminner som har betydd mye for mange som er underrepresentert. Eksempel på dette er skoler, forsamlingshus og gravsteder. Tradisjonen og aktiviteten som er knyttet til noen av disse kulturminnene er mindre i dagens samfunn i forhold til hva det har vært. Mange objekter er gått ut av bruk og står utsatt til i forhold til å bli endret. Ikke alle aktiviteter lokalt har nødvendigvis manifestert seg i faste anlegg. Det burde være et potensial for bruk av arkeologisk perspektiv her for å utvide tidsdybden og type objekter områder. I dette temaet vil grøntanlegg være viktig i alle kategorier, men minst aktuelt for bedehus. Det er også få fredninger som forteller om viktige historiske begivenheter eller utviklingen av demokratiet.

Begrunnelse

Dette temaet forslås prioritert til nr. fem fordi undertemaene omfatter ulike objekter som har vært viktige for alle i samfunnet. Felleskapets kulturminner, og kulturminner som viser viktig historiske hendelser og utvikling av demokratiet, er dårlig representert på fredningslisten. Undertemaene omfatter også type objekter som er gått ut av, eller vil gå ut av bruk, eller som er sårbare med hensyn til endringer. Felleskapets kulturminner og kulturminner som har betydd mye for mange er også omtalt i Meld.St. 35. Ulike undertema er også vektlagt av regionalforvaltningen. Vi vurderer at dette temaet ikke er truet i lik grad som hovedtemaene over.

Undertema 1: Grunnskole

I 1739 fikk Norge sin første skolelov. Siden da har skole vært og er en viktig del av velferdssamfunnet. Skolene gjenspeiler alles rett til skolegang, og en har skoler i ulik skala i byer, tettsteder, grender. Det er fredet noen grunnskolebygg i de store byene, som representerer det tidlige 1900-tallets undervisning for disse trinnene. Når det gjelder skolestuer er noen av disse ivaretatt gjennom lokale museer. Det synes imidlertid å være et behov for å få en oversikt over temaet for å vurdere hvilke

del av denne historien som ikke i tilstrekkelig grad omfattes av vern. Tema er særlig aktuelt i Oslo, Hordaland, Sør-Trøndelag, Møre og Romsdal, Troms, Nord-Trøndelag, Østfold.

Undertema 2: Hus for religionsutøvelse/forsamlingshus

Viktig i utvikling av det sosiale samfunnet og etter hvert velferdssamfunnet og foreningslivet. Kjernen i bedehusvirksomheten finner vi på Sør-Vestlandet og i Nord-Norge. Et særtrekk er også bedehusvirksomheten i indre Østfold. Temaet vil også berøre nyere innvandreres kultur igjennom hus for religionsutøvelse. Forsamlingshus/samfunnshus og hus for foreninger finnes i alle regioner. Mange foreninger har/har hatt eget hus, eksempelvis avholdsbevegelsen, bøndenes hus med videre. Forsamlingshus/samfunnshus var bygninger som gjerne inneholdt flere funksjoner, for eksempel var de tidligste forsamlingshusene også kino og teatersal. Dagens samfunnshus er ofte flerkulturhus med mange funksjoner. Mange fylker har omtalt dette temaet som viktig i sin region.

Undertema 3: Rådhus/kommunalt administrative bygg

Denne type bebyggelse representerer en viktig del av demokratiutviklingen og samfunnsutvikling generelt. Rent konkret omfatter det utvikling av kommunale sentre og administrasjon. Kommunal sektor er nesten helt fraværende på fredningslisten. Innenfor tema dekkes også funksjonen kontor opp. Er aktuell i alle regioner.

Undertema 4: Historiske steder/utvikling av demokratiet

Meld. St. 35 trekker frem at kulturminner under dette temaet i liten grad er fredet. Dette kan omfatte bygninger/steder som eksempelvis ikke nødvendigvis har høy arkitektonisk verdi men som er viktige for å kunne fortelle historien vår. Derfor er det behov for å vurdere objekter i denne kategorien. Eksempel på objekter kan være etterreformatoriske tingsteder, kirkebakken, rettesteder, galgebakker, bygninger og anlegg knyttet til viktige historiske personer (eks. kunstnerhjem) og begivenheter eller utviklingen av demokratiet. Her er arkeologisk perspektiv viktig. Noen fredningsobjekter under dette deltema kan ha «arkeologiske» kulturminner som stjerneobjekt i fredningen. Er mye fokus på bosteder til kjente/viktige personer i denne kategorien. Finnes imidlertid mange andre typer kulturminner som slagsteder, møtesteder og tingsteder som burde vurderes. Tema er særlig aktuelt i Akershus, Sogn- og Fjordane, Hordaland, Oppland, Nord-Trøndelag.

1.2.6 REKREASJON, FRITID OG FOLKEHELSE

Objekter knyttet til rekreasjon og fritid forteller noe om samfunnsutviklingen og velferdssamfunnet etter 1880 – om en stadig økende fritid og fokus på folkehelse. Alle undertema er aktuelle med tanke på grøntanlegg, enten som selvstendige anlegg eller i tilknytning til bygninger/objekter/bebyggelse. Idrett må vurderes særskilt, idrettsanlegg kan per definisjon være grøntanlegg eller det kan være grøntanlegg i tilknytning til idrettsanleggene. Her kan arkeologisk perspektiv brukes på en del av deltemaene. En del av kulturminnene i dette temaet er gått ut av bruk og er i enkelte tilfeller kun bevart som arkeologiske kulturminner.

Begrunnelse

Dette temaet forslås prioritert til nr. seks fordi det er store mangler innen gruppen. Meld. St. 35 viser til at når det gjelder den sosiale bredden, er det særlig fellesskapets kulturminner og kulturminner som har betydd mye for mange som er underrepresentert. Objekter knyttet til rekreasjon viser sosial bredde. Undertemaene forteller om samfunnsutviklingen, og hvor stor betydning hovedtemaet har

hatt over tid fra slutten av 1800-tallet og ut over 1900-tallet. Aktuelle objekter vurderes til å være under press, men ikke til å være akutt truet.

Undertema 1: Hotell/ overnatting/restaurant

Om rekreasjon kom det tidlig en filosofi om folkehelse/det å komme seg ut, og ut over 1900-tallet gjelder dette «alle». Det er fredet en del skysstasjoner, men virksomheten i tilknytning til en nasjonalromantisk turisme i liten grad vernet. (Temaet kan krysse inn i ferdsel/samferdsel og undertemaet eldre ferdsel når det gjelder skysstasjoner og hestetransporten knyttet til disse). Det er også et svakt vern av urbane overnattingssteder. De historiske trehotellene er også en viktig del av denne historien. Vi vet også at det er få autentiske trehotell igjen. Meld. St. 35 omtaler friluftslivets kulturminner og turisme som et tema det er behov for å se nærmere på. Dette undertema omfatter en type objekter som det er behov for stadige endringer og at det er høy endringstakt. I hotell kan det eksempelvis være aktuelt å verne hovedrom og foaje. Tema er særlig aktuelt i Sogn og Fjordane, Oppland, Hordaland, Oslo, Hedmark, Sør-Trøndelag, Møre og Romsdal.

Undertema 2: Hytter

Undertemaet omfatter et stort felt og representerer et særtrekk ved norsk levemåte. Det er bygd hytter på fjell og ved kyst, og en kan finne gode eksempler på arkitekttegnete hytter. Den tidlige turismen startet med fjellturismen fra 1860-tallet. Som et ledd i arbeidet med å styrke arbeideres kår og velferd (fagbevegelser), ble det etablert arbeiderferiesteder fra tidlig 1900-tallet. Turistforeningen ble etablert og bygde et stort antall hytter og i tillegg kom etter hvert de privatbygde hyttene, som et utslag av at man fikk mer penger å rutte med. Direktoratet har liten oversikt over de viktige bygg eller hyttefelt, men flere fylker har god kjennskap til temaet, uten at dette til i dag har resultert i fredninger. Mange fylker har omtalt dette temaet som viktig i sin region.

Undertema 3: Idrett

Også økende omfang av fritidsaktiviteter som ulike former for idrett forteller om samfunnsutviklingen. Etter hvert får en mer organiserte idrettsforeninger med behov for anlegg/større anlegg, og det organiseres turneringer/ mesterskap som er nasjonale/internasjonale. Tema er særlig aktuelt i Oppland, Østfold, Oslo, Hedmark, Oppland, Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag.

Undertema 4: Grøntanlegg

Grøntanlegg er omtalt i beskrivelse av hovedtema og undertema der det er relevant. Grøntanlegg nevnt i andre tema vil omfatte grønntanlegg som er i tilknytning til bygning/anlegg. Behovsanalysen viser at viktige hager/parkanlegg ikke er fredet. Det er derfor behov for å sikre de sentrale hagehistoriske verkene som står som selvstendig grønntanlegg og ikke i tilknytning til bygning. Det er imidlertid behov for systematisk tenkning om fredning av historiske grønntanlegg. Dette undertemaet kan krysse inn i andre undertema som eksempelvis Bolig/bosetting og Viktige kulturminner i lokalsamfunnet/gravminner. Anleggenes historiske utvikling kan ofte dokumenteres gjennom arkeologiske undersøkelser. Det er derfor viktig å ha med det arkeologiske perspektivet i arbeidet med grønntanlegg. Hagearkeologi er fagfelt innen arkeologisk forskning.

1.2.7 FERDSEL

Ferdsel har vært en forutsetning for all bosetning og virksomhet fra tidlige tider og frem til i dag. Det er spor etter mange former for ferdsel fordi det alltid har vært behov for å forflytte seg. Ferdsel har

vært en viktig forutsetning for og del av næringsutviklingen. Annen type ferdsel er for eksempel knyttet til forsvar, handel, postruter og kollektiv ferdsel. Grøntanlegg vil være mindre relevant i dette hovedtemaet.

Begrunnelse

Viktige deler av temaet er dekket opp gjennom egne verneplaner som Statens vegvesens verneplan «Vegvalg». Nettopp fordi mye er dekket opp gjennom verneplaner er dette temaet vurdert nøye, om hvorvidt det bør bli prioritert mot 2020. Dette temaet forslås som en av de ti prioriterte temaene fordi det er store mangler innen noen deler av temaet. Sett i forhold til hvor viktig ferdsel har vært og hvor stor betydning dette har hatt som forutsetning for levevis er det flere undertema som er underrepresentert. Prioritet av temaet ferdsel/samferdsel er også sterkt argumentert fra regionalforvaltningens side. Det er imidlertid ikke vurdert til å ha høy prioritet da undertemaene ikke er akutt truet.

Undertema 1: Eldre ferdselsruter

Kartleggingsarbeidet viser at det er få fredninger knyttet til eldre ferdselsruter. Fylkene har meldt inn dette som et særlig viktig tema. Kan omfatte kulturminner som Kongeveien, postruter, slep, markeds-/marknadsruter til eksempelvis Røros og Levanger. Verdskapingsprosjektet *Pilegrimsleden* er eksempel på et kartleggingsarbeid av eldre ferdselsvei. Her er det fokus på middelalder/katolsk tid, men lite er registrert som fredet. Temaet kan krysse inn i rekreasjon/fritid og undertemaet Hotell/ overnatting/restaurant når det gjelder overnattingssteder/skysstasjoner knyttet til hestetransport, samt fjellstuene i Finnmark. I tillegg til ferdselsruter på land har ferdsel på innsjø som eksempelvis Mjøsa hatt stor betydning. Tema er særlig aktuelt i Akershus, Oppland, Hedmark, Oslo, Finnmark, Nordland, Oppland.

Undertema 2: Viktige ferdselspunkter langs kystleden

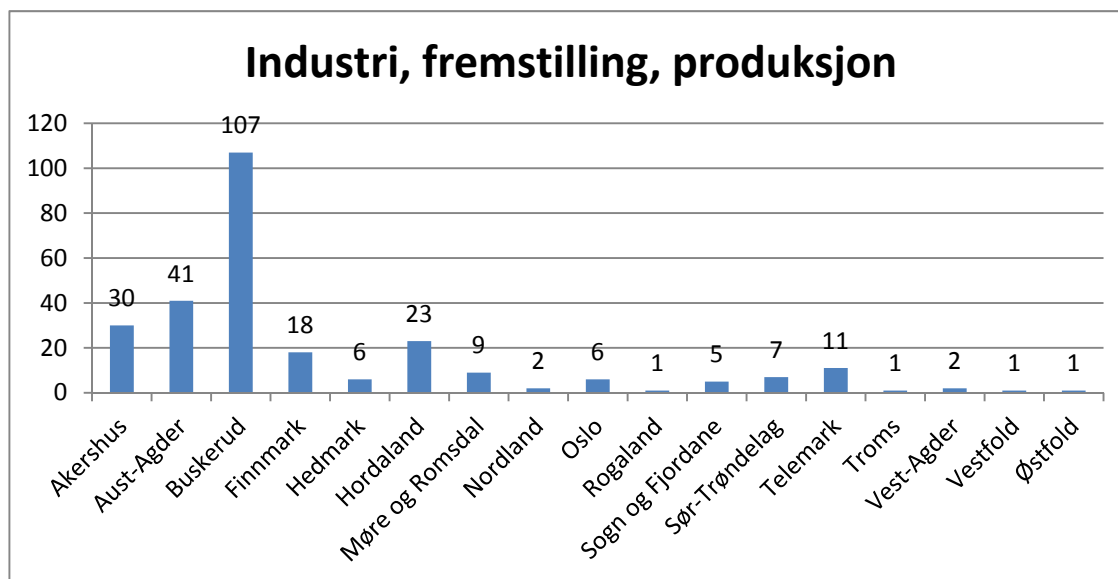
Ferdsel langs leia har vært den viktigste ferdselsveien frem til bilen tok over på alvor. Dette gjelder ferdsel langs hele kysten og omfatter både persontransport, handel/varer og etter hvert bil. Her er utvikling fra kaianlegg, brygger, anløpssteder fra seilskutetiden, overgang til dampskip, ferger, avvikling av noen fergeleier viktige trekk å belyse. Norsk Maritimt museum har et eget faglig program for forskning på havner. Tema er særlig aktuelt i Hordaland, Hedmark, Vest-Agder, Finnmark, Møre- og Romsdal, Nordland, Vestfold.

1.2.8 INDUSTRI

Industri er en av de mest sentrale næringene som har vært til stede i alle deler av landet til ulike tider. Virksomheten kommer i ulike former og størrelser. En del av industrihistorien som er særlig fraværende på fredningslisten er landbruksrettet industri som eksempelvis meieri. Dette er en næring som viser overgangen fra landbruksamfunn til industrisamfunn. Objekter knyttet til olje og gass er også fraværende på fredningslisten. Dette er fordi det er for krevende å frede objekter direkte knyttet til denne næringen. Fortellingene om olje- og gassnæringen formidles gjennom museumssektoren.

Temaet er representert med 271 enkeltminner, diagrammet under viser geografisk fordeling. Arkeologisk perspektiv bør brukes på alle deltemaer. Her kan arkeologiske kulturminner også være

stjerneobjekt i enkelte fredninger eller være sentrale for tilskrivningen av verdier til fredningsobjektet/området. En vil sannsynligvis finne grøntanlegg i de fleste typer industri.

Temaet blir også ivaretatt gjennom bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner – som skal ta vare på et representativt utvalg anlegg knyttet til våre viktigste næringsveier og som har hatt en vesentlig betydning for den regionale næringslivshistorien. Riksantikvaren skal revidere verneplanen for tekniske og industrielle kulturminner. Dette arbeidet bør sees i sammenheng med resultatene fra kartleggingen. I arbeidet med dette temaet er det hittil vurdert at det vil være utfordrende på grunn av at det omfatter til dels store anlegg som har store endringsbehov og som omfatter tekniske installasjoner som det vil være vanskelig å verne. Videre er det vurdert om dokumentasjon fremfor fredning vil være det riktigste i dette temaet. Disse problemstillingene vil en komme inn på revideringen av verneplanen.

Begrunnelse

Til tross for hvor viktig industri har vært, er deler av industrihistorien fraværende på fredningslisten. Dette temaet forslås som en av de ti prioriterte temaene fordi det er store mangler. Dette temaet er imidlertid gitt lav prioritet fordi det er viktig å avvente revideringen av verneplan for tekniske og industrielle kulturminner. Dette arbeidet forventes å igangsettes i løpet av 2014.

Undertema 1: Småindustri/ håndverksbedrifter/verksteder

Småindustri/ håndverksbedrifter har vært viktig i alle deler av landet; i by, tettsted og mindre steder. Undertemaet forteller om mangesystemet og gir et bilde av hvordan folk har livnært seg. Småbedrifter har vært viktig for mange mennesker, og det gir også et bilde av den sosiale historien. Grunnet det store spekter av ulike former for industri har vi ikke underdelt temaet, da en underdeling ville ekskludere kulturminnegrupper vi mangler. Det må imidlertid gjøres en grenseoppgang som formidler hva temaet favner i grensen mot hjemlig produksjon/ gårdsproduksjon og i andre enden opp mot en det vi har omtalt som mellomstor industri. I den nåværende verneplan for teknisk-industrielle kulturminner er ikke småindustri fanget opp. Mange fylker har omtalt dette temaet som viktig i sin region.

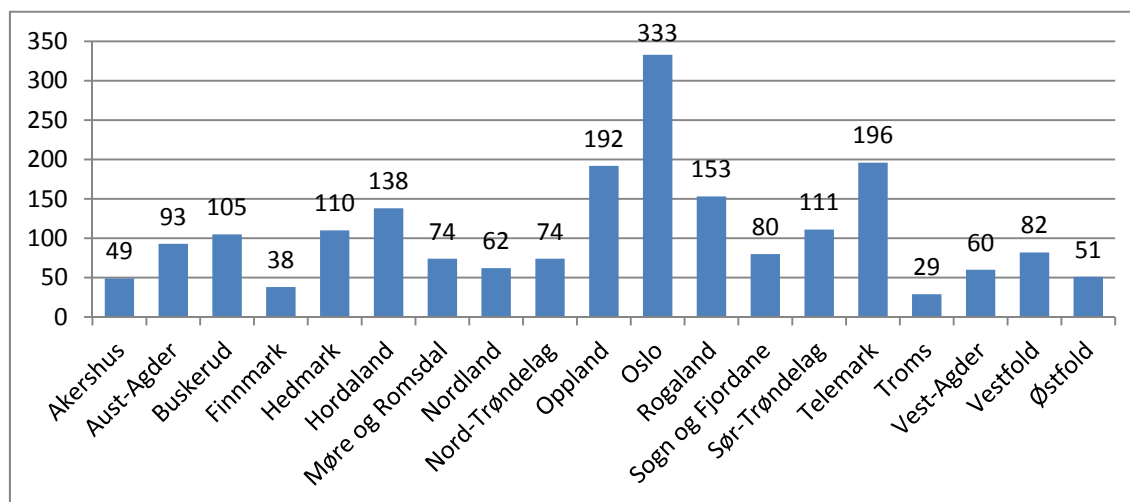
Undertema 2: Mellomstor industri

Det er behov for en avgrensning oppad og nedad i kategorien. Vern av produksjonsutstyr er utfordrende. Trolig er det svært lite igjen med høy autentisitet og det som er igjen forsvinner hurtig. Et spesielt tema kan være bergverksdrift av ulike slag og omfang. For eksempel har skiferdrift vært viktig i mange lokalsamfunn, bl.a. i Troms og Finnmark. Likeså finnes det fremdeles spor etter mange kobbergruver som var i drift på 1800- og tidlig 1900-tall, og som ledet til stor innvandring til Nord-Norge, fra Finland, Sverige og andre deler av Norge. Mange familier i nord, bl.a. de kvenske/norsk-finske, stammer fra disse innvandrerne, men sporene etter virksomheten er lite kjent. Mange fylker har omtalt dette temaet som viktig i sin region.

1.2.9 BOSETTING ETTER INDUSTRIALISERINGEN

Dette temaet omfatter gruppen eller typen kulturminner som er best representert på fredningslisten. Hvordan vi har bodd, bosettingsmønstre og hvordan dette har utviklet seg sier mye om samfunnsutviklingen. Det er naturlig at denne gruppen er representert med et stort omfang.

Søylediagrammet under viser enkeltminner som er registrert som bolig fordelt på fylke. Totalt er det om lag 2000 av 6500 fredete enkeltminner som har en boligfunksjon. Innenfor kategorien «bolig» ligger det mange underkategorier; bolig, bybolig, bygård, hovedbygning, rorbu, sel, sengebu, sidefløy, sommerbolig og studentbolig. I diagrammet under er enkeltminner i kulturmiljøene regnet med.

Begrunnelse

Dette temaet forslås som en av de ti prioriterte temaene fordi det er store mangler innen gruppen til tross for at dette er den best representerte type kulturminne på fredningslisten. Den demografiske utviklingen og samfunnsutvikling (byenes vekst) etter industrialiseringen fra slutten av 1800-tallet forteller mye om de store endringene samfunnet gjennomgikk. Med tanke på sosial tilhørighet er boliger som småskalabebyggelse eksempelvis husmenn og arbeidere underrepresentert. Også boliger knyttet til bestemte tidsepoker er underrepresentert. Videre er det behov for å se på utviklingstrekk i de store byene, med Oslo som landets hovedstad i en særstilling, samt typehus og gjenreisingsbebyggelse. I dette temaet er grønntanlegg aktuell i alle undertema. Det kan være

tidstypiske grøntanlegg av ulike type tilknyttet alle boligfunksjoner. Fordi det er fredet mye boligbebyggelse settes temaet til en lav prioritet.

Undertema 1: Bygårdsutbygging i de store byene (ca. 1870-1920)

Dette temaet omfatter murbygårder i de store byene som Oslo, Bergen, Stavanger, Trondheim, Kristiansand. Viktige stilarter som ikke er fanget opp i tidligere fredninger og fredningsprosjekter er historisme, jugend, nyklassisisme og funksjonalisme. Det finnes noen fredninger innenfor noen av stilarten i enkelte byer, men gruppen er underrepresentert.

Undertema 2: Boligutvikling i by og tettsted (1900-1945)

De fleste boligene på fredningslisten ble fredet i de tidlige 1920-tallsfredningene og omfatter bygninger oppført frem til ca. 1870. Det har vært noen fredninger gjennomført i tematiske verneplaner, men boliger fra etter ca. 1900 er representert med få fredninger. Aktuelle objekter kan være bygårder i tre i mindre byer og industrielt produserte hus/ferdighus. Viktige stilarter som ikke er fanget opp i tidligere fredninger og fredningsprosjekter kan være aktuelle. Mange fylker har omtalt dette temaet som viktig i sin region.

Undertema 3: Banebrytende etterkrigsarkitektur

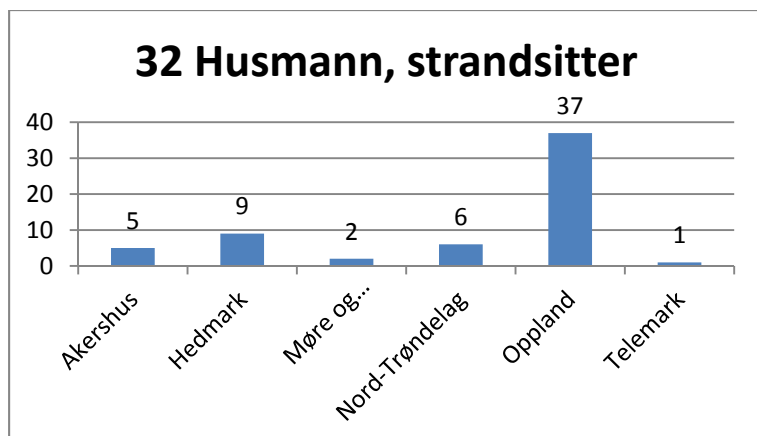
Perioden etter 1945 representeres gjennom en stor og variert anleggsmasse. Aktuelle objekter kan være rekkehus, blokker, tunbebyggelse, drabantbyer, gjenreisningsbebyggelse, industrielt produserte hus/ferdighus. Viktige stilarter som ikke er fanget opp i tidligere fredninger og fredningsprosjekter, som modernisme og postmodernisme, kan være aktuelle. Også moderne arkitektur og verk av kjente arkitekter kan være aktuelle. Akershus har særlig vist interesse for temaet. Oslo er i særstilling som hovedstad. Et spesielt tema kan her være gjenreisningsbebyggelsen i de samiske områdene i Finnmark og Nord-Troms, og den tilpasning av ferdighus som ble gjort i forhold til samisk levevis og økonomi. Gjenreisningsbebyggelse er også særlig aktuell i byene Bodø, Narvik, Namsos, Steinkjer, Kristiansund, Ålesund og Molde. Ut over dette har mange fylker omtalt dette temaet som viktig i sin region.

Undertema 4: Arbeiderklassens boformer

Til nå er boliger innen denne gruppen svakt representert. Temaet omfatter boliger for husmenn/strandsittere, sjømenn, bureisingsbruk og arbeiderbebyggelse.

- Husmenn/strandsittere: Husmenn er knyttet til jordbruk særlig i områder der næringen er drevet i stor skala, med Oppland som ett av fylkene der husmannsvesenet har hatt størst utbredelse. Strandsittere, som var plassert ved sjøen, hadde gjerne ikke jord og hadde småhandel og fiske som viktigste inntekt.

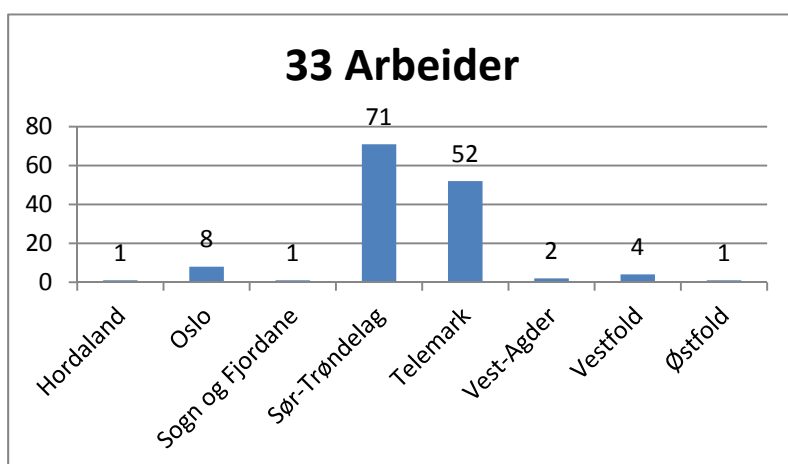
Diagrammet under viser at 60 enkeltminner fordelt på seks fylker tilknyttet husmenn/strandsittere er fredet. Dette omfatter en stuebygning i Telemark, to anlegg i Akershus, to anlegg i Hedmark, ett anlegg i Møre og Romsdal, ett anlegg i Nord-Trøndelag og 6 anlegg i Oppland. Trolig er det svært lite igjen av husmannsplasser, og særlig strandsitterplasser, og at det som er igjen forsvinner hurtig. Her er arkeologisk perspektiv viktig. Mye av de foreslåtte objektene er fra 1800-tallet og bygninger/bygningsmiljøer. Arkeologisk perspektiv vil her kunne gi en langt større tidsdybde og også en helhetlig vurdering av alle elementer som inngikk i livet på en husmannsplass, ikke kun det bygde miljøet.

- Småskalahus tilknyttet seilskutetiden har til nå ligget skjult under den generelle kategorien «bolig/bosetting». Regionalforvaltningen påpekte at kulturminner knyttet til seilfart og seilskutetiden, samt boliger tilknyttet dette, var helt fraværende i kartleggingen.

- Bureising: Det er noe fredet noen bygninger knyttet til bureising på 20/30-tallet gjennom prosjektet 20. århundrets kulturminner.

- Arbeiderboliger har vært tilknyttet mye av verkene/industrien som har vært etablert i ulike deler av landet til ulike tider. Med tanke på betydningen og omfanget industri har hatt er boligene tilknyttet dem som arbeidet der dårlig representert. Diagrammet under viser antall enkeltminner fordelt på fylke. Mange fylker har omtalt dette temaet som viktig i sin region. Alle enkeltminnene i Sør-Trøndelag omfatter arbeider- eller arbeiderrelatert boligbebyggelse på Røros. I Telemark omfatter de fleste enkeltminnene Kanalbyen i Notodden.

1.2.10 ETTER-REFORMATORISKE ARKEOLOGISKE KULTURMINNER

Arkeologiske kulturminner yngre enn middelalderen er i mange land for lengst etablert som forvaltnings- og forskningsobjekt. Disse kan i Norge også vedtaksfredes med hjemmel i kulturminneloven, men ingen er så langt blitt fredet. Årsakene til dette ikke er gjennomført i Norge er sammensatte. Internasjonale konvensjoner forplikter Norge til å forvalte vår fysiske kulturarv på en forsvarlig måte. I 1995 ratifiserte Norge Vallettakonvensjonen – Europarådets konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarv. Formålet med konvensjonen er å verne om arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som en kilde til felles europeisk historie og identitet, og som redskap

for vitenskapelige og historiske undersøkelser. Konvensjonen har ingen tidsavgrensning. Oppfølgingen av konvensjonen ble tatt opp som tema i NOU 2002: «Fortiden former fremtiden» som pekte på behovet for et registrerings- og dokumentasjonsprosjekt for å skaffe et grunnlag for prioritering av arkeologiske kulturminner yngre enn 1536. Siden da er flere mindre FoU-prosjekter gjennomført og et forskningsprosjekt finansiert av Norges forskningsråd har spesielt sett på forvaltningsmessige utfordringene knyttet til etterreformatoriske arkeologiske kulturminner i by og bynære områder og potensialet for ny kulturhistorisk kunnskap. Temaet er også adressert i den nye stortingsmeldingen. Der står det at *«det er behov for å prioritere arkeologiske kulturminner fra tiden etter 1536, det vil si det som finnes av fysiske spor i bakken etter for eksempel tidlig industri, skogbruk, militær virksomhet og byenes utvikling særlig fra 15- og 1600-tallet.»*

Da dette tema er helt nytt som forvaltningsobjekt er det behov for å systematisere eksisterende kunnskap og innhente ny kunnskap. Det er også behov for å utvikle metoder for kartlegging og verdisetting av kulturminnene for å kunne prioritere hvilke som bør fredes. Virkemidler for videre oppfølging av fredete kulturminner må også utvikles. En del av dette vil kunne gjøres gjennom arbeidet med de andre prioriterte temaer da arkeologiske kulturminner der inngår som naturlig del av kulturminnene som skal vurderes for fredning. Annet arbeidet må gjøres i samarbeid med både regionale og nasjonale kunnskapsinstitusjoner.

Begrunnelse

Temaet er prioritert som siste tema primært pga. at det vil ta tid å få sammenstilt det nødvendige kunnskapsgrunnlaget, utvikle metoder for kartlegging og verdivurdering og utvikle forvaltningens virkemidler. Da etterreformatoriske arkeologiske kulturminner er inkludert i de fleste andre prioriterte temaer vil det være mulig å bruke konkrete fredningssaker som del av det nødvendige arbeid med metodeutvikling, verdivurdering og utvikling av virkemidler.

Undertema 1: Kulturlag i by og tettsteder

Utgravninger i våre åtte middelalderbyer har de siste 40 år vist potensialet som finnes i de arkeologiske kulturminnene i byene for ny kunnskap om samfunnsutviklingen og ikke minst urbaniseringen i Norge. Norge har i europeisk sammenheng få byer. Våre middelalderbyer har i dag utviklet seg til noen av våre største og viktigste byer, men det arkeologiske kildematerialet fra perioden etter 1536 er i liten grad blitt ivaretatt og brukt. For de ca 22 byene som ble anlagt/oppstod etter 1537 er kildematerialet svært sjeldent blitt ivaretatt og aldri vernet med hjemmel i kulturminneloven. Det samme gjelder for steder som i perioder har hatt urbaniseringstendenser, men hvor videre urbanisering av forskjellige årsaker ikke har funnet sted.

Kulturlagene i våre byer og tettsteder er altså en svært viktig kilde til fortellingen om endringene fra jordbrukssamfunn til det urbane samfunnet som omgir oss alle i dag. Vårt kunnskapsgrunnlag i dag er imidlertid for mangelfullt til å kunne utvelge og prioritere områder til langsiktig vern. Temaet er her prioritert sist primært på grunn av at det vil være tidskrevende å skaffe det nødvendige kunnskapsgrunnlag og utvikle metoder for verdivurdering av denne kulturminnetype. Områdene hvor kulturlagene finnes bevart er ofte også svært sentrale og attraktive områder for byutvikling. Det er derfor også behov for å ha utviklet nødvendige virkemidler før fredninger gjennomføres. Her vil erfaringer fra fredninger innen de andre prioriterte temaer og kulturmiljøer være viktig.

Undertema 2: Gårdshauger

Mange gårdshauger finnes spesielt i de nordligste fylkene. Disse er ofte dannet etter en 1000-1500 år lang sammenhengende intens bruk av samme område. Gårdsanleggene her har altså en lang stedskontinuitet. De deler av gårdshaugene som er fra jernalder og middelalder er automatisk fredete, mens kulturlagene yngre enn 1536 som representerer de siste 500 års utvikling av gården er ikke vernet. Dette er en viktig kilde til historien i disse områder, hvor urbaniseringen først kommer på et sent tidspunkt. Større sentrale gårdshauger kan representere de tidligste urbaniseringstendenser i Nord-Norge. Samtidig er man også blitt klar over at det finnes gårdshauger og gårdsgrunner i flere samiske områder langs kysten, som til dels representerer en annen og kanskje yngre historie enn de tradisjonelle gårdshaugene fra de norrøne områdene. De er imidlertid avhengige av den etniske merkelappen «samisk» for å oppnå automatisk lovbeskyttelse, og svært få av dem er hittil undersøkt.

Undertema 3: Viktige etterreformatoriske kirkegårder og graver/gravminner

Graver/skjelettmaterialet er sammen med kulturlag i byer det viktigste arkeologiske kildematerialet til nyere tids historie. Sett i forhold til funksjonens kulturelle betydning men også kunsthistoriske verdi er det vesentlig å igangsette tiltak for å sikre at et representativt utvalg av gravminner ivaretas. Dette er et viktig tema med stor symbolverdi og tidsdybde som angår alle regioner, og kan omfatte kirkegård, gravsted utenfor kirkegård og minnesteder. Her bør arkeologisk perspektiv være inkludert. I graver/gravminner kommer vi nært det enkelte mennesket som har levd før oss, samtidig med at større undersøkelser gir oss innsikt i demografiske forhold i befolkningen, befolkningens helsetilstand (sosiale forskjeller), utviklingen av medisinsk forskning som vi i ellers ville være avskåret fra å vite noe om. I forhold til graver/skjelettmateriale representerer generelt skjelettmateriale fra kristne kirkegårder et spesielt verdifullt kildemateriale med tanke på informasjon om mennesker fra alle samfunnslag, dvs. hele befolkningen, og ikke bare utvalgte deler, slik tilfellet er for eksempel for forhistoriske graver og skjeletter. Kirkegårdsmateriale gir kunnskap både om menneskenes levekår og helse og om kulturhistoriske forhold knyttet til ulike befolkningslag, kjønn og alder. Når det gjelder byer kan materialet være en viktig kilde til forståelse av byens utvikling generelt (bruk og endret bruk av kirkegårder, hvem gravlegges, hvor og når?). Gravminner; Hvordan man utformer gravminnet og beskriver den døde gjennom inskripsjoner på utforming er også viktige kilder til vår viten om samtidens samfunn og tro.

I dette undertemaet kan arkeologiske kulturminner også være stjerneobjekt i enkelte fredninger eller være sentrale for tilskrivningen av verdier til fredningsobjektet/området. Det finnes norsk og utenlandsk litteratur om temaet tilknyttet både potensialet for arkeologisk materiale og forvaltningsmessige utfordringer. Likevel er dette et tema som krever en god del jobbing når objekter/områder som skal fredes skal utvelges og verdivurderes. Tema er særlig aktuelt i Hedmark, Oppland, Sør-Trøndelag (kystkirkegårder), Møre og Romsdal, Troms, Nord-Trøndelag.